

INTERFERENȚE ROMÂNNO-ITALIENE ÎN PROBLEMA SITUAȚIEI EVREILOR DIN ROMÂNIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

IOAN BOLOVAN

Pe teritoriul actual al României, începând cu zorii evului mediu, alături de români s-au așezat durabil, de-a lungul unui întreg mileniu, mai multe popoare care au influențat istoria autohtonilor cu o intensitate ce a variat în timp. Prezența acestora între români nu a fost unitară nici din punct de vedere cronologic (ei venind în momente istorice diferite), nici din punct de vedere demografic, unii stabilindu-se în număr mai mare, alții într-o proporție mai redusă. Evreii au fost una dintre etniile cele mai importante care s-au așezat pe teritoriul României și care au avut contribuții remarcabile la progresul material și spiritual din acest spațiu. La fel ca în alte țări europene, și în România evreii nu s-au bucurat de la început de toate drepturile politice și economice de care beneficiau autohtonii. Epoca modernă a fost martoră pe continentul european la un proces anevoios de emancipare progresivă a evreilor în mai toate țările, până la sfârșitul Primului Război Mondial reușindu-se aproape peste tot legiferarea emancipării depline (mai devreme în Occident, apoi treptat și în țările din centrul și estul Europei).

România a fost un stat național ce a apărut relativ târziu pe harta geopolitică a Europei moderne, formându-se mai întâi „România Mică” în anul 1859 prin unirea Moldovei cu Țara Românească (stat ce și-a obținut independența față de Imperiul otoman pe câmpul de luptă în urma războiului din 1877-1878), iar ulterior, în anul 1918, s-a format „România Mare” prin unirea Basarabiei, Bucovinei și a Transilvaniei cu regatul român. În „România Mică” de până la Primul Război Mondial, cea mai importantă minoritate etno-religioasă au constituit-o evreii. Primul recensământ modern realizat separat în anii 1859-1860 pentru Moldova și Țara Românească, înregistra un număr de circa 135.000 evrei, corespunzător unei ponderi de 3,5% în ansamblul populației „României Mici”¹. Conform recensământului din anul 1899, în România trăiau circa 269.000 de evrei, ceea ce semnifică aproximativ 4,5% din populația țării – zonal se constata o distribuție mai densă în Moldova, circa

¹ Cătălin Turluc, *Interwind destinies. Modern Romania and its ethnic groups*, Iași, 2003, p. 43

10,5%, în vreme ce în sudul țării, în Muntenia, proporția evreilor era de 1,8%, în vreme ce în Oltenia sau Dobrogea era aproape nesemnificativă². Firește, creșterea consistentă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu s-a datorat exclusiv sporului natural mai ridicat al evreilor, așa cum au observat și pentru alte provincii încă de la mijlocul secolului al XIX-lea observatorii avizați ai fenomenelor demografice³. La o atare creștere spectaculoasă a contribuit din plin și imigrarea în spațiul românesc (cel puțin până la Primul Război Mondial) a multor evrei din Galiția, Bucovina și Imperiul țarist, unde pogromurile și persecuțiile antievreiești au determinat un val aproape continuu de emigrare, cu câteva puncte anuale de maximă intensitate la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX⁴. Dimensiunile cantitative ale prezenței evreilor în România, conviețuirea lor cu românii dar și cu celelalte minorități, rolul lor în procesul de modernizare și dezvoltare economică, lupta pentru emancipare politică din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului XX au conturat dimensiunile unei “probleme evreiești”, cu multiple implicații sociale și politice. Astfel, situația minorităților și mai cu seamă a evreilor a fost intim asociată cu problemele independenței și suveranității României, cu modelele de dezvoltare și ritmurile modernizării etc. De aceea, tânărul stat român nu putea asigura alogenilor (inclusiv evreilor) drepturile și libertățile politice pe care încă nu era pregătit să le extindă asupra întregii națiuni române (cum era cazul țărănimii ce reprezenta majoritatea zdrobitoare a populației). În acest context și într-un asemenea cadru general trebuie încadrate eforturile liderilor evreilor din țară (sprijiniți adeseori din afară) de a obține drepturi și libertăți ca în țările occidentale, și care de regulă au eșuat nu din cauza xenofobiei sau antisemitismului clasei politice românești, ci din cauza inexistenței condițiilor socio-economice și politice favorizante emancipării totale a evreilor⁵. La începutul secolului XX însă, tot mai multe puteri occidentale, precum și personalități politice sau științifice din Europa sau SUA care nu au perceput întotdeauna în toată complexitatea sa “problema evreiască” din țara noastră, au

² *Istoria Românilor, vol. VII, Tom II. De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, coord. Gheorghe Platon, București, 2003, p. 72

³ Ludwig Reissenberger, “Zur Kenntniss der Volksbewegung in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Statistik dieses Landes”, în *Izvoare de demografie istorică. Vol. II, sec. al XIX-lea – 1914. Transilvania*, editat de Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș, București, 1987, p. 207

⁴ Ralph Melville, “Permanent Emigration and Temporary Transnational Migration: Jewish, Polish and Russian Emigration from Tsarist Rusia 1861-1914”, în vol. *Overseas Migration from East Central and South-Eastern Europe, 1880-1940*, edited by Julianna Puskas, Budapest, 1990, p. 135 ; Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării/The Jews of Transylvania in the Age of Emancipation 1790-1867*, București, 2000, p. 16

⁵ *Istoria Românilor...*, p. 70; Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turluc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 8sq

intervenit pe lângă autoritățile din România pentru a-i emancipa pe evrei total, din punct de vedere politic și economic.

În spațiul restrâns al articolului de față vom încerca să punctăm câteva aspecte referitoare doar la intervenția unui cunoscut politician italian de la începutul secolului XX, în favoarea rezolvării favorabile a revendicărilor evreilor din România. Îl avem în vedere pe celebrul Luigi Luzzatti (născut în 1841 la Veneția și decedat în anul 1927 la Roma), fost ministru de finanțe și al agriculturii în mai multe guverne, iar între 1910-1911 a ocupat și funcția de prim-ministru al Italiei. Având studii economice și de drept, Luigi Luzzatti a negociat mai multe tratate comerciale, a fost promotorul protecționismului și al cooperativelor de credit și consum și al băncilor populare, fiind și autor de numeroase lucrări științifice. Un prim contact al lui Luigi Luzzatti cu realitățile românești este prilejuit tocmai în anul 1901 cu ocazia unui chestionar trimis de *Noua Revistă Română* (condusă de către Constantin Rădulescu-Motru) mai multor personalități literare, științifice și politice din străinătate în legătură cu situația evreilor din România. Acest scurt episod din istoria relațiilor româno-italiene, din legăturile lui Luigi Luzzatti cu românii este mai puțin cunoscut, spre deosebire de cealaltă etapă din 1913-1914, despre care s-au scris mai multe lucruri.

Printre cei care au răspuns apelului publicației de la București în anul 1901 s-au numărat Georges Clemenceau, Emile Zola, Cesare Lambroso, Achille Loria, W.T. Stead, Th. Mommsen, Karl Lueger, Ernest Mach etc. și, firește, Luigi Luzzatti. Aflată în primul ei an de existență, *Noua Revistă Română* și-a propus să angajeze o dezbatere în legătură cu soarta evreilor din România și cu perspectivele ameliorării statutului acestora, solicitând puncte de vedere de la diverse personalități din țări occidentale unde emanciparea evreilor se produsese deja. În răspunsul său, Luigi Luzzatti apreciază intențiile intelectualilor și ale politicianilor români preocupați „de a ușura condițiile mizerabile ale evreilor, de a reforma legile în favoarea lor”, ceea ce-i face demni urmași și „moștenitori ai ideii romane”. El este conștient de avatarurile și dificultățile unei asemenea acțiuni, recomandând ca emanciparea să se facă treptat „pentru a pregăti spiritele” și a învinge numeroasele „prejudecăți medievale”. Ilustrul politician italian era, se pare, la curent cu situația economică și socială din România, țară în care mai persistau încă, în agricultură cel puțin, realități și relații de sorginte semifeudale (nu întâmplător în 1907 a izbucnit în România cea mai mare răscoală țărănească din Europa începutului de secol XX). Astfel, el își exprimă compasiunea nu numai pentru evrei, ci și față de românii de rând aflați în mizerie economică și lipsiți de drepturi politice: „deoarece aceleași lanțuri care-i încātușează pe evreii din România îi încātușează și pe urmașii vechilor *Daci*, există o strânsă legătură în bine și rău

între apăsați și apăsaători”⁶.

Din păcate, Luigi Luzzatti demonstrează în răspunsul său și faptul că anumite informații pe care le vehiculează nu sunt corecte, acestea fiind reflexul unor acuze adresate de evreii din România la adresa autorităților. Cele mai multe dintre astfel de acuzații erau nefondate, ele porneau probabil de la cazuri izolate însă au generat în timp clișee ce au fost infirmate de cercetarea istorică contemporană pe baza unor analize economice efectuate chiar la începutul secolului XX. Astfel, Luigi Luzzatti susține că atunci „când legile opresc evreilor orice formă cinstită de activitate intelectuală și economică, și nu pot fi nici cultivatori de pământ, nici industriași, nici medici, nici avocați, nici legislatori, sunt constrânși a se deda micului comerț care-i împinge la cămătărie”⁷. Deși nu poate fi contestată o legislație protecționistă introdusă de guvernele liberale din deceniul nouă al secolului al XIX-lea, realitatea a contrazis însă afirmațiile lui Luzzatti, ancheta industrială din România din anii 1901-1902, publicată la București în două volume în anii imediat următori, dezvăluind locul deloc neglijabil în plan economic al minorităților din statul român. Bunăoară, primele societăți pe acțiuni formate la noi erau constituite din evrei (de exemplu Sigismund Hornstein & Co.), iar dintre stabilimentele industriale mari, circa 19,5% erau deținute tot de evrei (printre marii industriași evrei îi putem aminti pe Hugo Zelliger și Joseph Cohen din București, L. Wachtel în Iași, Lazăr Predinger din Pitești ș.a.)⁸.

Al doilea episod al contactelor lui Luigi Luzzatti cu mediile românești s-a consumat în anii 1913-1914, și el este mai bine cunoscut⁹, chiar dacă mai pot fi aduse unele detalii documentare, ori unele interpretări deja enunțate ar putea fi încă nuanțate. În perioada războaielor balcanice, datorită conjuncturii internaționale, liderii evreilor din România au sperat că la viitoarea conferință de pace va fi posibilă rezolvarea situației lor ca urmare a intervenției marilor puteri și a presiunii opiniei publice externe asupra guvernului de la București.

⁶ *Opinia publică europeană și chestiunea evree în România (răspunsuri primite de Noua Revistă Română)*, București, 1901, p. 11

⁷ Ibidem

⁸ Cătălin Turliuc, „Minoritarii în procesul industrializării țării la începutul secolului trecut”, în vol. *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*, editat de Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu, Iași, 2005, p. 220sq. A se vedea și Tabelul nr. 12 de la Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947. Vol. I Industria*, București, 1992, p. 30

⁹ Theodor Armon, „Luigi Luzzatti's intervention in favor of the Jews of Romania in 1914”, în SHVUT, 16, 1993, p. 247-256; Carol Iancu, *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România. Documente și mărturii, vol. I (1913-1919)*, București, 2004, p. 65-80; Idem, *Emanciparea evreilor din România (1913-1919)*, București, 1998, p. 54-80; Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne. Statutul naționalităților (1866-1918)*, Iași, 2004, p. 215sq; Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, București, 1994, p. 205-210

Experiența anterioară de după războiul ruso-româno-turc din 1877-1878 îndemna la o atare abordare a situației. În acest context, Adolphe Stern (președintele Uniunii Evreilor Pământeni din România) a decis la începutul anului 1913 să plece în Occident, pentru a capta bunăvoința marilor personalități politice și științifice pentru sprijinirea emancipării evreilor din România. Prin intermediul președintelui Alianței Israelite Universale, Narcisse Leven, acesta a putut la sfârșitul lunii februarie 1913, să-l întâlnească la Roma pe Luigi Luzzatti, căruia i-a înmănat probabil un „dosar” cu situația evreilor din România, oferindu-i astfel baza informațională pentru acțiunea la care eminentul politician italian se angajase că se va implica¹⁰.

Într-adevăr, la 3 martie 1913, în prestigiosul ziar milanez *Corriere della Sera*, Luzzatti a și publicat un articol faimos („Un apel la diplomația europeană pentru a salva libertatea religioasă/Un appello alla diplomazia europea per salvare la liberta religiosa”), după cum aceleași probleme le-a reluat într-un alt articol din 27 martie („La nostra felina umana natura”), tot în *Corriere della Sera*. Acestea erau destul de incriminante la adresa autorităților de la București, ceea ce a generat, cum era firesc, un val de isterie în rândul politicienilor și în mare parte din presa românească (au existat totuși ziare precum *Adevărul*, *România Muncitoare* etc. care s-au pronunțat în favoarea unei rezolvări favorabile a cererilor evreilor¹¹). Însuși Take Ionescu, ministru de interne în guvernul conservator condus de Titu Maiorescu, a replicat acuzațiilor lui Luigi Luzzatti în două articole publicate la 9 și 11 aprilie de către ziarul *La Roumanie*. Evident, politicianul italian a replicat la 20 aprilie printr-un nou articol („Una riposta necessaria al ministro dell’Interno e alla stampa di Romania”), în care reproșa guvernului român faptul că acesta nu recunoștea comunitățile evreiești ca entități juridice: “Infatti la liberta di culto esiste in Romania...ma le comunita israelitiche non sono riconosciute come ent giuridici, non possono acquisare immobili, ne ricevere doni, cosicche i templi, gli ospedali, le scuole, queste tre essenze della vita pubblica e morale, sono acquistati in nome di particolari persone. La liberta di culto non permette di erigere, in nome della comunita, un tempio per celebrare il culto!”¹². Așa cum i-a promis lui Adolphe Stern, Luzzatti a luat inițiativa contactării ministrului de externe al Italiei pentru o acțiune diplomatică internațională de sensibilizare a României și care să aducă în final, cu ocazia conferinței de pace ce urma a fi deschisă la București, emanciparea evreilor. Paralel, a continuat să publice în *Corriere della Sera* alte două articole tratând aceeași problemă, respectiv necesitatea acordării de

¹⁰ Carol Iancu, *Lupta internațională...*, p. 65sq

¹¹ Theodor Armon, „Luigi Luzzatti’s intervention...”, p. 249sq

¹² Carol Iancu, *Emanciparea evreilor...*, p. 59

drepturi depline evreilor din statul român. Mai întâi la 12 august 1913, prin articolul "Ancora degli Ebrei oppressi in Romania. La redenzione e in marcia", apoi în cel de-al doilea articol din 21 septembrie 1913, "Non si domanda la revisione del trattato di Bucarest, ma il suo completamento", Luigi Luzzatti asociază emanciparea evreilor de independența României, propunând crearea unui comitet internațional pentru apărarea libertății religioase ("l'emancipazione degli ebrei romeni e e sara una condizione permanente della indipendenza della Romania"). Cele două articole au beneficiat și de o amplă popularizare în Occident fiind citate și preluate de alte ziare din SUA, Anglia, Franța, Elveția)¹³.

În toamna anului 1913, implicarea lui Luigi Luzzati în favoarea evreilor români cunoaște o nouă etapă după ce propunerea sa de înființare a unui organism internațional în favoarea evreilor din România s-a materializat (inițiativa sa a fost inspirată de către Adolphe Stern, liderul Uniunii Evreilor Pământeni). Astfel, a luat ființă Comitetul internațional pentru apărarea libertății religioase, care, la propunerea lui Luzzati, a adresat un apel guvernului de la București pentru emanciparea evreilor din România. Printre semnatarii apelului, alături de Luigi Luzzatti, găsim nume marcante ale vieții publice din Europa și SUA: Georges Clemenceau, Jean Jaures, Anatole France, Bernard Shaw, Theodore Roosevelt, Gaspare Finali, Visconti-Venosta, lordul Rotschild etc. Trecând în revistă statutul evreilor și evoluțiile interne din țară după Congresul de pace de la Berlin din 1878, care a solicitat României modificarea Constituției din 1866 pentru a permite emanciparea evreilor, apelul concluziona că prea puțini evrei din România fuseseră emancipați prin formula naturalizării juridice, și că majoritatea evreilor „sunt considerați în mod oficial ca străini fără protecție străină, oameni neaparținând nici unei țări, care pot fi expulzați prin ordonanțe administrative și fără cea mai neînsemnată justificare”¹⁴. În consecință, datoria guvernului român era aceea de a trece imediat la emanciparea totală a evreilor din țară.

Evident, constituirea Comitetului și apelul trimis la București nu au făcut decât să sporească ostilitatea guvernărilor români față de tentativele externe de diminuare a prerogativelor de independență și suveranitate. Primul ministru al României, Ion I.C. Brătianu, i-a adresat lui Luigi Luzzatti o lungă și tăioasă scrisoare în care s-a străduit să explice realitățile din țară și să justifice politica autorităților românești față de evrei¹⁵. După ce și-a manifestat

¹³ *Ibidem*, p. 72sqq

¹⁴ *Ibidem*, p. 78

¹⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond Roma, vol. 19, f. 1-6; scrisoarea a fost publicată integral sau parțial atât în străinătate de către Luzzatti (*Dio nella liberta. Studi sulle relazioni tra lo stato e le chiese*, Bologna, 1926, cât și în țară (în ziarul *Universul*, nr. 191, 13 iulie

nemulțumirea față de intervenția fostului premier al Italiei, Brătianu explică faptul că problema evreiască nu este una religioasă fiindcă evreii își pot practica nestingheriți cultul, aducând ca și argument situația turcilor musulmani din Dobrogea care se bucură de o totală libertate religioasă. În opinia premierului român, imigrarea masivă în România a evreilor din Rusia și Polonia a provocat grave probleme sociale și economice, lucru care a fost de natură să impună guvernanților elaborarea unei legislații restrictive în privința acordării de drepturi depline (politice și economice) nu doar evreilor ci și altor locuitori. Brătianu se arată contrariat atât de faptul că Luigi Luzzatti nu era conștient de dificultatea de a legifera „pentru alții”, cât și de inserarea în apel a unor informații eronate.

Ion I.C. Brătianu a vrut să-l „pună în gardă pe un prieten sincer” al poporului român împotriva tacticii unor inamici ai României care așa procedează „prin insinuări vagi, totdeauna desmințite în cele din urmă”. De asemenea, Brătianu afirmă că i-ar fi extrem de ușor să dovedească că „departe de a fi împiedicați să-și câștige existența lor, evreii ocupă în România, în comerț, industrie, meserii, un loc considerabil și chiar preponderent”¹⁶. Statisticile pomenite mai sus confirmă aserțiunile lui Brătianu în privința implicării evreilor români în viața economică a țării. Primul ministru al României se afla în fața unui caz de imixtiune și lezare a suveranității naționale, mai ales că împrejurările interne și contextul internațional era unul foarte complex. Creșterea agitațiilor opiniei publice românești față de politica Ungariei în legătură cu românii din Transilvania, deteriorarea rapidă a relațiilor României cu Puterile Centrale și în special cu Austro-Ungaria¹⁷ etc. au conturat o situație extrem de delicată din punct de vedere diplomatic pentru România. Așa cum sugerează lucrări mai recente asupra activității lui Ion I.C. Brătianu, intervențiile și presiunile externe în favoarea emancipării evreilor în anii 1913 și 1914, până la izbucnirea primei conflagrații mondiale, au devenit un fel de contrapondere față de nemulțumirea crescândă a opiniei publice românești și a guvernului de la București față de modul în care erau tratați românii din Austro-Ungaria¹⁸. De aceea, nici implicarea lui Luigi Luzzatti, personalitate politică și științifică marcantă a Europei vremii, nu s-a bucurat de urmări pozitive pentru evreii din România. Vremea pentru emanciparea evreilor români se apropia însă, și abilul politician italian scria profetic într-un articol

1936 și apoi în vol. *Discursurile lui Ion I.C. Brătianu*, publicate de George Fotino, vol. IV, București, 1940, p. 157-164)

¹⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond Roma, vol. 19, f. 5

¹⁷ Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894-1914)*, vol. II, Timișoara, 1982, p. 272 sqq

¹⁸ Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, p. 209 Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*,

din *Corriere della Sera* în septembrie 1914, după ce războiul începuse: „cine știe dacă aceste dezastre ale prezentului război nu vor aduce renașterea statului polonez și egalitatea civilă și politică pentru evreii din Rusia și România”¹⁹.

Problemă complexă și controversată în același timp, emanciparea deplină a evreilor din România la începutul secolului XX a suscitat discuții și acțiuni, interne și internaționale, în care s-au implicat pro și contra numeroase personalități culturale și politice românești și străine. Așa cum lasă să se întrevadă documentele vremii, intervențiile lui Luigi Luzzatti au fost de natură să tensioneze relațiile diplomatice dintre România și Italia, ele neavând urmări pozitive asupra statutului evreilor din țară. Faptul că unele informații vehiculate de acesta erau fie eronate fie tendențioase a iritat spiritele la București, determinând reacții politice și de presă pe măsură. Prima intervenție a lui Luzzatti din *Noua Revistă Română* nu a generat atâtea dispute fiindcă era o analiză mai degrabă constatativă, făcută cu detașare, pe când a doua implicare din timpul războaielor balcanice era total neavenită datorită contextului internațional și în plus era una cu un caracter revendicativ, ostentativ.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

¹⁹ Theodor Armon, „Luigi Luzzatti's intervention...”, p. 255

Interferenze romeno-italiane nel problema degli ebrei romeni all'inizio del XX-o secolo

Le dimensioni quantitative della presenza degli ebrei in Romania, la loro coabitazione con i romeni, ma anche con le altre minoranze, il loro ruolo nel processo d'ammodernamento e di sviluppo economico, la lotta per l'emancipazione politica negli ultimi decenni del XIX-o secolo e l'inizio del XX-o secolo, ha tracciato le dimensioni di un "problema ebraico", con molte implicazioni sociali e politiche. Però, all'inizio del XX-o secolo sempre più potenze occidentali e personalità politiche o scientifiche dell'Europa o degli Stati Uniti, che non hanno percepito sempre il "problema ebraico" del nostro paese in tutta la sua complessità, erano intervenute presso le autorità romene per emanciparli completamente dal punto di vista politico ed economico. Nello spazio ristretto della nostra presentazione cercheremo d'illustrare solamente alcuni aspetti riguardanti l'intervento di un noto uomo politico italiano all'inizio del XX-o secolo a favore della risoluzione favorevole delle rivendicazioni degli ebrei in Romania. Stiamo parlando del celebre Luigi Luzzatti (nato nel 1841 a Venezia e deceduto nel 1927 a Roma) ex ministro delle finanze e dell'agricoltura in più governi, il quale tra gli anni 1910-1911 ha occupato la carica di primo ministro dell'Italia. Un primo contatto di Luigi Luzzatti con le realtà romene è stato possibile proprio nell'anno 1901 in occasione di un questionario inviato dalla *Noua Revistă Română* a più personalità letterarie, scientifiche e politiche, sulla situazione degli ebrei di Romania. Questo breve episodio della storia delle relazioni romeno-italiane, relativo ai legami di Luigi Luzzatti con i romeni è meno conosciuto, a differenza di un'altro periodo, quello compreso tra gli anno 1913-1914, sul quale si è scritto di più. Perciò, l'implicazione di Luigi Luzzatti, personalità politica e scientifica rilevante nell'Europa di quegli anni, non ha avuto risultati favorevoli per gli ebrei di Romania.